

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБИСТОСТІ ТА СУСПІЛЬСТВА

PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE INTERCONNECTION OF PERSONALITY AND SOCIETY

Стаття присвячена одній з актуальних проблем педагогічної науки, а саме – проблемі взаємозв'язку особистості та суспільства, зокрема, визначенню та розумінню українського виховного ідеалу у філософсько-педагогічному контексті даної проблематики. Звертаючись до особистісно-орієнтованого підходу виховання нової генерації молоді, у дослідженні розглядаються питання свободи та відповідальності особистості, взаємозалежність вибору життєвої позиції особистості та становлення суспільства, мети життєдіяльності та виховного ідеалу.

Питання національного виховання аналізуються у відповідності з тими аспектами філософії освіти, які стосуються ролі освіти у вирішенні глобальних проблем розвитку нації, розв'язання проблем людського буття, формування внутрішнього світу особистості здатної стати рушієм розвитку суспільства. Наголошуючи на свободі, як одній з основних рис особистості, говоримо про роль індивідуальних здібностей і творчості як для розвитку суспільства, так і для самореалізації особистості. Звертаючись до вихідних понять позитивної Я-концепції, зосереджено увагу на важливому значенні переконань та моральних цінностей особистості для вирішення суперечностей під час вибору життєвих орієнтирів.

У статті розкрито морально-філософські підходи щодо розуміння взаємозв'язку самореалізації особистості та її потреби служити своєму народові, своїй державі. Принцип європейзму у вихованні ставить людину у центрі суспільства, водночас у суспільстві мають бути належні умови для розвитку людської гідності. При висвітленні даного питання звернено увагу на погляди відомих українських ідеологів Д. Донцова, У. Самчука. Аналіз соціально-філософського значення свободи доводить залежність реалізації українського національного виховного ідеалу від суспільних процесів і взаємозв'язку особистості та суспільства. Від взаємообумовленості свободи і відповідальності особистості залежить обов'язок перед державою і народом. Таким чином, відповідальність патріотичного характеру має значення для розуміння національного виховного ідеалу. Зокрема, у статті акцентується увага на ролі європейської цивілізації у формуванні українського виховного ідеалу.

Ключові слова: особистість, суспільство, національне виховання, освіта, виховний

ідеал, народ, людська гідність, держава, європейська цивілізація.

The article is devoted to one of the current problems of pedagogical science, namely, the problem of the relationship between the individual and society, in particular, the definition and understanding of the Ukrainian educational ideal in the philosophical and pedagogical context of this issue. Turning to a person-oriented approach to the education of a new generation of youth, the study examines the issues of freedom and responsibility of the individual, the interdependence of the choice of the life position of the individual and the position of society, the purpose of life and the educational ideal.

The question of national upbringing are analyzed in accordance with those aspects of the philosophy of education that relate to the role of education in solving global problems of the nation's development, solving the problems of human existence, forming the inner world of an individual capable of becoming a driver of social development. Emphasizing freedom as one of the main features of the individual, we are talking about the role of individual abilities and creativity both for the development of society and for the self-realization of the individual. Turning to the original concepts of a positive self-concept, attention is focused on the importance of the beliefs and moral values of an individual for resolving contradictions when choosing life orientations.

The article reveals moral and philosophical approaches to understanding the relationship between self-realization of an individual and his need to serve his people, his state. The principle of Europeanism in education places the person at the center of society, while at the same time society must have the proper conditions for the development of human dignity. When covering this question, attention was drawn to the views of famous Ukrainian ideologues D. Dontsov and U. Samchuk. The analysis of the socio-philosophical meaning of freedom proves the dependence of the realization of the Ukrainian national educational ideal on social processes and the relationship between the individual and society. The duty to the state and the people depends on the interdependence of freedom and individual responsibility. Thus, the responsibility of a patriotic nature is important for understanding the national educational ideal. In particular, the article focuses on the role of European civilization in the formation of the Ukrainian educational ideal.

Key words: personality, society, national education, education, educational ideal, people, human dignity, the state, European civilization.

УДК 37.036

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.2.1>

Приймас Н.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки,
дошкільної та початкової освіти
Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка

Новак Т.В.,

канд. пед. наук, доцент,
завідувачка кафедри психології
і соціальної роботи
Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах побудови нової української школи особливого значення набуває проблема формування особистості, котра здатна повноцінно взаємодіяти з суспільством, реалізовувати в ньому свої плани

і цілі, свідомо нести відповідальність за наслідки власних дій. Проблема взаємозв'язку людини і суспільства є однією з найгостріших. Зокрема, питання свободи особистості, як однієї з фундаментальних потреб людини, що є критерієм

розвитку суспільства та взаємообумовленість цієї свободи з відповідальністю особистості становить одну з найважливіших проблем особистісно-орієнтовного підходу у процесі становлення нової генерації молоді.

Зміни становища людини в суспільстві, обумовлені кардинальними зрушеннями сучасної епохи, призводять до зростання цінності свободи, потреби і необхідності вільного вибору своєї долі, водночас – проблеми та ризикованості такого вибору.

Суспільство створює умови для розвитку особистості, але слід пам'ятати, що від моральної та громадської позиції окремих індивідів залежить становище суспільства, рівень його людяності. Залежність людини від суспільства визначається моральними, духовними, соціальними умовами, відносинами з іншими людьми. Саме завдяки цьому людина формується як особистість, що здатна до самовизначеності, спроможності робити вибір життєвої позиції, а це у свою чергу означає відносну незалежність від суспільства.

На сучасному етапі розвитку суспільства система національного виховання базується на передачі молоді духовної культури народу у багатогранному її розмаїтті. Надзвичайно гострою є проблема розбіжності між духовними та матеріальними цінностями людини, а також виникають значні суперечності між рівнями моральної вихованості особистості та новими соціально-економічними умовами, в яких вона існує.

Сьогодні Україна переживає час реформ, які проводяться чи не у кожній сфері життєдіяльності людини. Але основною була і буде в усі часи та для всіх поколінь проблема філософії освіти. Адже, від того, чи зуміє кожне наступне покоління пізнати і зрозуміти усе те, що виробили для них їхні попередники, залежить значною мірою їх розвиток. З іншої сторони, людство має чітко з'ясувати для себе, що і як воно передасть нащадкам у спадок, якими мають бути соціальні умови їхнього розвитку, як їх взагалі виховувати і чому навчати. Кожна доба вирішувала цю проблему відповідно до суспільного світогляду. Але проблеми особистості, її самореалізації, мети життєдіяльності, зрештою, щастя залишаються актуальними і сьогодні. На початку третього тисячоліття залишається актуальним і питання виховного ідеалу. Будуючи свою державу, ми шукаємо тих чинників, які б допомогли виростити молодь національно свідомою, патріотично відданою державі і народові. Для обґрунтування сучасної системи національного виховання важливе значення має історіософський аналіз національної ідеї в українській науковій та культурній спадщині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З перших років незалежності України багато педагогічних досліджень спрямовано на вивчення вічних цінностей українського народу, що відповідають

його ментальності, національному характеру, світогляду. Важливе значення мають праці М. Стельмаховича, І. Беха, О. Вишневецького, В. Євтуха, М. Євтуха, Г. Лозко, П. Ігнатенка, П. Кононенка, В. Кононенка, А. Кузьмінського, В. Кузя, А. Марушкевич, Ю. Руденка, Б. Ступарика, П. Щербаня, М. Антонця, О. Березюк, В. Гнатюка, Л. Горяної, І. Маруненко, В. Мосіяшенка, В. Постоного, В. Скуратівського, О. Сухомлинської, Є. Савявко, А. Фасолі та ін.

Аналізуючи філософсько-педагогічні аспекти взаємозв'язку особистості та суспільства, звертаємо увагу на дослідження проблем соціального виховання (А. Капська, І. Бех), виховання в контексті інтересів суспільства (Черняк С.), різноманітні напрямки дослідження сучасного суспільства, зокрема, сучасної американської філософії освіти і виховання (І. Радіонова), формування громадянського суспільства в Україні, завдяки впливу громадянської культури та ціннісних орієнтацій (О. Рацул).

Висвітленню сучасних інноваційних психолого- та соціально-педагогічних проблем гуманітарної освіти та морально-духовного виховання учнівської молоді присвячені праці В. Онищенко. Зокрема, у контексті проблеми людина і суспільство, розглядаються такі питання як ноологічне (духовно-розумове, морально-духовне та духовно-естетичне) виховання учнів, найактуальніші питання християнсько-філософської ноології, психології, соціології, етики у контексті соціалізації особистості учнівської молоді.

Розглядаючи питання взаємозв'язку особистості та суспільства, також звертаємо увагу на наукові дослідження таких питань: проблеми соціології (В. Андрущенко, І. Попова), соціалізація особистості (В. Москаленко), можливості самореалізації людини (Л. Сохань), життєві цінності та ціннісні орієнтації (І. Жданова, У. Михайлишин).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одвічним завданням теорії і практики виховання є формування особистості – людини-громадянина, корисної для себе, громади і суспільства. Мета життєдіяльності, становлення особистості, її свобода й відповідальність, а разом з тим пізнання душі української людини взагалі і в досвіді років воєн і революцій ХХ ст. – є однією з основних філософсько-педагогічних проблем.

Постійне відставання освіти від вимог суспільства потребує обґрунтування методологічних засад філософії сучасної освіти, як нового рівня дослідження і розв'язання багатьох проблем людського буття.

Мета статті. Розкрити окремі питання взаємозв'язку особистості та суспільства у контексті філософсько-педагогічної проблематики, зокрема, розуміння сучасних підходів до визначення національного виховного ідеалу.

Виклад основного матеріалу. Філософія освіти формує образ „людини майбутнього”, зорієнтовуючи та змістовно наповнюючи педагогіку новими знаннями, методами, способами, цілями, які через процес освіти втілюються у формуванні внутрішнього світу конкретного покоління. А. Запісоцький наголошує, що інтерес дослідників до філософської проблематики в освітній діяльності спричинений насамперед об’єктивною та усвідомлюваною роллю освіти у вирішенні глобальних проблем. Фактор розвитку нації та поглиблення її інтелектуального потенціалу є гарантом її самостійності та міжнародної конкурентоздатності.

Е. Дж. Паувер вважає, що філософія освіти дає нам основи і переконання для педагогічної діяльності, визначаючи природу людини, секрети навчання, напрям, якому освіта повинна слідувати. Призначення філософії – дати відповіді на основні питання освіти, що ґрунтуються на філософському знанні: що таке вихована людина, яка природа особистості, які результати і цілі виховання та освіти, і які основні засоби повинні бути використані для досягнення цих цілей.

Під терміном „education” Паувер розуміє рівною мірою проблеми виховання людини як особистості, виховання характеру, підготовку людини до участі в суспільному житті. Філософія освіти – це дослідницька область освітнього знання на його стику з філософією, що аналізує підстави педагогічної діяльності та освіти, їх цілі та ідеали, методологію педагогічного знання, методи проектування і створення нових освітніх інституцій та систем.

Будучи залежною від середовища, соціальних умов свого життя, маючи відповідний соціальний статус людина має обмежені індивідуальні можливості. Однак, індивідуальність, яка є сукупністю якостей і властивостей, має надати можливість особистості проявити свою винятковість, неповторність та здатність до творчості у всіх її проявах. Істотна риса особистості – це здатність не просто залежати від суспільства, а бути діючою особою з притаманною свободою волі і вибору. Сформована особистість має свідомо обирати свою лінію поведінки, своє місце в житті, а водночас – нести відповідальність за свої вчинки. Таким чином, свобода – одна з основних рис особистості, яка проявляється у самостійності, автономії, моральності, здатності до творчості.

Техногенна цивілізація сприяє мобілізації творчого потенціалу, ініціативи, заповзятливості кожного індивіда. Однак, для індивідуальної діяльності потрібна свобода, яка вимагає автономії щодо соціальної групи. Розширення меж свободи особистості дозволяє розширення меж поля реалізації індивідуальних здібностей, творчості. Таким чином, свобода індивідів, які, преслідуючи власні інтереси, стають рушіями розвитку суспільства, його економічного зростання, є засобом соціального розвитку.

Прагнучи пристосуватися до соціуму, включитися в спільноту, яка відповідає смакам, уподобанням, особистість намагається знайти себе, реалізувати свої потреби у різноманітних об’єднаннях, асоціаціях, групах, співтовариствах, неформальних рухах тощо. Пошук свого самостійного і вільного вибору форм спілкування обумовлено не масовою культурою суспільства, а особистісною культурою, потребами людини. Однією з таких фундаментальних потреб є потреба у творчості, в свободі самореалізації, самовизначенні в житті.

Розглядати відповідні об’єктивні та суб’єктивні обставини буття людини, становлення особистості, необхідно поетапно: спочатку – це вплив різноманітних факторів на побудову світогляду на етапі дитинства; наступний крок – вибір життєвого шляху та визначення мети життєдіяльності – процес самовизначення особистості на етапі юнацтва; в кінцевому результаті постає зріла людина з притаманною їй відповідальністю та людською гідністю. Особливе значення має формування дитини-підлітка в цілісну особистість, коли дитина поступово починає усвідомлювати себе у стосунках з людьми, природою, релігією, історією свого краю. Вагоме значення на цьому етапі має жага знань, прагнення знайти відповіді на свої запитання, пізнання навколишнього світу, осягнення просторів рідної землі.

Говорячи про початок становлення і самовизначення особистості вже з раннього дитинства, необхідно пам’ятати про особливий вплив на це родинного виховання з притаманними йому певними формами духовності, зокрема релігійною. Особливо слід пам’ятати про вплив історичних подій, суспільного життя, на фоні яких і відбувається становлення особистості, зокрема, дитини. Пошук відповіді на питання щодо оточуючого світу, суспільства – це свого роду початок пошуку життєвого шляху, що приводить у подальшому до зрілого питання: „Куди прямує Батьківщина та яке її місце в світі?”

Духовна еволюція, саморозвиток людської особистості виникає в процесі співтворчості зі світом. Конкретні шляхи для цього – справа власного вибору особистості, особистого ризику віри і долі. Людина сама повинна вибирати свій життєвий шлях і нести відповідальність за цей вибір.

Морально-філософські роздуми про шляхи пошуку сенсу життя, важкі ситуації вибору життєвих орієнтирів і світоглядних засад, розкривають різноманітні сторони душевних суперечностей та конфліктів, що становить проблему взаємозв’язку особистості і суспільства. Ця проблема включає становище людини в суспільстві, цінність свободи, потребу і необхідність вільного вибору своєї долі і проблематичність та ризикованість такого вибору.

За словами філософа Е. Фромма, в самих основах людського існування укорінена потреба

в об'єкті для служіння. Служіння своєму народові, своїй державі, своїй рідній землі має бути в основі формування та становлення особистості. Аналізуючи дану проблему, звертаємо увагу на теорію ідеальної особистості, зокрема, думки А. Маслоу (особистість – це та, „що самоактуалізується”) і К. Роджерса (особистість – це та, „яка повністю функціонує”). Теорії А. Маслоу відповідає прагнення самореалізації, у вченні К. Роджерса вихідним є поняття „Я – концепції”. Говорячи про образ гармонійної особистості з притаманним їй почуттям власної вартості, віри в себе і в успіх справи, зі сталими переконаннями та життєвими цінностями, акцентуємо на тому, що зробивши свідомий вибір і визначивши мету життєдіяльності, людина прагне до самоактуалізації і самовираження, які А. Маслоу вважає „основним джерелом людської діяльності, поведінки, вчинків” [1, с. 37].

Поняття „особистість” можемо аналізувати з точки зору наявності у неї самодетермінації, самовизначеності, спроможності робити власний вибір життєвої позиції. Такій особистості притаманні гаряча віра в себе і в успіх своєї справи: „Людина може здійснити те, у що вона вірить, відповідно до своїх знань, та здійснювати все те, чого вона бажає, відповідно до того, в що вона вірить і що знає” [2, с. 149]. Варто згадати погляди відомого українського ідеолога Д. Донцова про те, що лише гаряча віра допоможе знайти правильний життєвий шлях, „молодь, яка цієї віри не матиме, не буде в стані відіграти належної ролі” [3, с. 23]. Особистість лише тоді чогось може добитися, коли вірить в себе і свої сили (думка, яку зазначив ще Л. Фейєрбах). Джерелом очікування щодо самого себе є позитивна Я – концепція. Особистості має бути притаманне прагнення зберегти „свої” цінності та уявлення про себе (self concept), яке базується на них, і будувати систему захисту проти несумісного з Я-концепцією.

Саме із віри в себе розпочинається переможний шлях самореалізації в професійній сфері, а продуктивність праці залежить від самооцінки і рівня прагнень людини. Розвиток гармонійної особистості починається з виховання любові до себе, що є необхідною передумовою розвитку позитивної Я-концепції.

Активна життєва соціальна позиція, яка визначає передусім ставлення молодої людини до себе, свого місця і ролі в навколишньому світі і разом з тим визначає її світозмінюючу діяльність, згідно із деякими теоріями йде паралельно із віталізмом – життєвою силою, яку філософ А. Бергсон вважав головною силою в людині. Це сила, яка не дає знищити ділове, активне ставлення до життя.

Таким чином, ми підійшли до проблеми свободи особистості як однієї з фундаментальних потреб людини, що є критерієм розвиненої особистості, критерієм розвитку суспільства. У розглянутому

вище формуванні та самовизначенні людини як особистості, що спроможна робити власний вибір життєвої позиції і своєї долі, проглядається внутрішній фактор, що визначає міру свободи й самореалізації людини, тобто розвиток особистісного начала в людині. У цьому випадку людина виступає суб'єктом, діючою істотою, якій притаманна свобода волі й вибору, яка розвивається на основі власних обдарувань і власної ініціативи. Своїми досягненнями вона зобов'язана насамперед самій собі, своїм власним зусиллям. Але свобода, як основна риса особистості, залежить і від зовнішнього фактору – від типу і характеру суспільних відносин. Людина є залежною від об'єктивних обставин життя, але водночас створює і змінює їх.

Свобода особистості є одним із найважливіших питань взаємозв'язку особистості і суспільства. Соціально-філософське значення свободи пов'язане з прагненням до особистісної незалежності як індивідуальної потреби. Принцип європеїзму у вихованні, на перший план висуває людину як структурний складник суспільства, а не середньоарифметичний безликий складник колективу, що поглинає, нівелює індивідуальність, приводить до втрати свого Я.

Однак, необхідно пам'ятати, що людина не вільна у виборі об'єктивних умов свого життя, її свобода не є абсолютною незалежністю від історичної необхідності, але людина вільна у виборі своїх цілей та засобів їх реалізації.

Звертаючись до проблеми людської гідності, видатний український письменник, громадсько-культурний діяч У. Самчук у статті „Нарід чи чернь?” ставить питання: „Що ж таке людська гідність?” і дає на нього відповідь: „Наша душа приготвлена для сприйняття лише таких суспільних форм, у яких може вільно діяти і розвиватися наша людська гідність. Почувати себе людиною, почувати себе тим, як це колись казали, першим творінням Найбільшого Творця, почувати себе свідомим у всіх своїх вчинках та поступованнях – ось основна заповідь людини-європейця... Основою життя є не клас, а людина” [8, с. 80] .

Індивідуальні зусилля людини є двигунами руху до кращого життя. Індивідуальна ініціатива і незалежність – це те, що є справжньою цінністю, адже сильні індивідууми можуть піднести вище не лише духовий, але й матеріальний рівень народу. Однак, не варто протиставляти індивідуальності масі, адже вони повинні один одного доповнювати.

Проблема свідомого і вільного вибору особистістю свого місця в житті, своєї лінії поведінки, породжує іншу проблему – відповідальність особистості. Здійснення своїх обов'язків, через служіння своїм ідеалам – саме в цій площині міститься проблема людської відповідальності перед самим собою, а також перед людством і світом. Свобода і відповідальність взаємозумовлені і чим більше

у людини свободи, тим більша у неї повинна бути відповідальність. Обов'язок перед народом і державою, містить відповідальність патріотичного характеру. Ця відповідальність спонукає використати власні сили для блага народу і держави.

Розглядаючи український виховний ідеал, звертаємо увагу на погляди У. Самчука, – він був переконаний, що людину, яка відповідатиме його ідеалу, сформує європейська цивілізація. У центрі філософсько-педагогічної концепції У.Самчука – ідеал повноцінної, глибокомислячої і діяльної людини прямого характеру, яка народилася у важкі періоди нашої історії. Це людина, яка, не зважаючи ні на що, знаходила в собі силу протестувати і боротися проти ворогів свого народу. Герой Самчука – це той, хто „міг власти окривавлений, бути побитий, але не упокорений” [7, с. 266]. За словами М. Жулинського, ідеалом письменника є „сильна, незнищена, готова до самопожертви українська людина, яку не можуть упокорити ні голодомори, ні цілі полки дияволів, наче скинутих Богом з небес, ні ураження в саму душу чужою ідеологією і зрадницькими потугами близьких сусідів розчленувати народ, сусідів, які залишили нам у спадщину гостроту стосунків та внутрішню несформованість” [4, с. 3].

Визначення і розуміння національного виховного ідеалу є важливим моментом для сучасної теорії виховання. Ідеал філософсько-педагогічної концепції У. Самчука відповідає критеріям, які показують, що сила і впевненість людини, запорука її моральності, патріотизму, громадянськості, інтелегентності полягає саме в ідеалізмі. У центрі світоглядних засад – ідеал „сильної української людини, діяльної, яка при критичному самоаналізі сягає глибинного самопізнання, самообнови й почуття моральної вищості над злом епохи” [5, с. 35]. Погляди У.Самчука співзвучні сучасним ідеям національно-патріотичного виховання. Вони відповідають принципам європеїзму, народності,

культуровідповідності, історизму, гуманізму у національному вихованні.

Висновки. Аналіз філософсько-педагогічних концепцій щодо проблеми взаємозв'язку особистості і суспільства, формування національної ідеї на тлі суспільних процесів допоможе визначити основні засади сучасної національної системи виховання, виховного ідеалу нового покоління української нації. На подальші дослідження заслуговує проблема національної ідеї у філософії освіти відомих представників української наукової думки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрійчук І. Християнська мораль і позитивна Я-концепція практичного психолога. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Педагогіка*. Тернопіль, 2001. Вип. 1. С. 37–40.
2. Безукладова Л. Поняття духовності в Біблії та його екзогенетика. *Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Острог, 16–18 травня 1997 р.* Острог, 1998. С. 147–149.
3. Донцов Д. Московська отрута. Торонто, Монреаль: Спілка визволителів України, 1955. 296 с.
4. Жулинський М. „Я був повний Україною...” *Літературна Україна*. 1995. 30 березня. С. 3.
5. Пашук Р. Творчість Уласа Самчука в оцінці критики. *Улас Самчук: до 90-річчя від дня народження письменника*. Рівне, 1994. С. 33–35.
6. Рацул О. Вплив громадянської культури та ціннісних орієнтацій на формування громадянського суспільства. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, (206), 69–74. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-206-69-74>.
7. Самчук У. Волинь : трилогія. Ч. 3 : Батько і син. 3-є вид. Торонто: Громадський комітет для видання творів Уласа Самчука, 1969. 396 с.
8. Самчук У. Нарід чи чернь? *Волинські дороги Уласа Самчука: збірник*. Рівне, 1993. С. 79–81.
9. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В. Радула. К.: «ЕксОб», 2004. 304 с.